

DE SYNODE VAN PISTOIA (1786) EN DE VOLKSDEVOTIES

J. Lamberts

Situering

In de posttridentijnse liturgiegeschiedenis neemt de Synode van Pistoia (1786) wel een heel eigen plaats in¹. Deze Toscaanse kerkvergadering is typerend voor de geest van de Verlichting, waarbij verlichte despoten meenden zich ook te moeten bezighouden met godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden tencinde hun onderdanen herop te voeren vanuit de vereisten van de zuivere rede en de idealen van het aufgeklärte levensgevoel. Deze synode, door abbé de Bellegarde, die bindingen had met de oud-katholieken te Utrecht waar hij trouwens verbleef², zelfs "concilie" genoemd, is te begrijpen vanuit de strevingen van het gallicanisme en jansenisme, wat vooral door haar tegenstanders werd aangevoerd om een veroordeling vanwege Rome te verkrijgen. Deze veroordeling zou er komen, zij het wel met enige aarzeling, wanneer Pius VI (1775-1799) op 28 augustus 1794 met de bulle *Auctorem Fidei* 85 stellingen op een zeer genuanceerde wijze veroordeelde³.

Ten aanzien van de beschuldiging van jansenisme moet hier wel worden aangetekend dat het Italiaans jansenisme van de 18e eeuw niet in zijn geheel te vergelijken is met het Franse jansenisme in zijn bloeitijd tijdens de 17e eeuw onder Jean Duvergier de Hauranne, alias abbé de Saint-Cyran (+ 1643), Blaise Pascal (+ 1662) en Antoine Arnauld (+ 1694). Waar dit Franse jansenisme vooral dogmatisch van aard was in een poging het augustinisme - in aansluiting met het werk Augustinus van Jansenius (+ 1638) - herop te nemen, vooral dan op het gebied van de genadeleer en de predestinatie, was het Italiaans

¹ Atti e decreti del concilio diocesano di Pistoia dell' anno 1786, Pistoia, 1788. G. DU PAC DE BELLEGARDE, Actes et décrets du concile diocésain de Pistoie de l'an 1786, Pistoia, 1788, 2 delen. C.A. BOLTON, Church Reform in 18th Century Italy. The Synod of Pistoia 1786, Den Haag, 1969. G.A.M. ABBINK, De kerk ten tijde van het vorstelijk absolutisme en de verlichting. Handboek van de Kerkgeschiedenis. Vierde deel, Nijmegen/Utrecht, 1965, 5e dr., 294-306. B. MATTEUCI, Scipione de' Ricci. Saggio storico-teologico sul giansenismo italiano (Studi e documenti di storia religiosa), Brescia, 1941. N. HOLLERWEGER, Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephismus in Österreich, Regensburg, 1976. M. VAUSSARD, Jansénisme et Gallicanisme aux origines du Risorgimento, Parijs, 1969. P. HERSCHE, Der Spätjansenismus in Österreich, Wenen, 1977. M. ROSA, De hervormingsbeweging betreffende de liturgie, de devotie, het canonieke recht enz. leidend tot de synode van Pistoia. Beschouwing over het italiaanse jansenisme en een nieuwe oriëntering van het onderzoek, in Concilium 2 (1966) nr. 7, 35-49. I. BRINKHOFF, Pistoia, Synode van, in Liturgisch Woordenboek, 2205-2207. A. GERHARDS, Von der Synode in Pistoia (1786) zum Zweiten Vatikanischen Konzil? Zur Morphologie der Liturgiereform im 20. Jahrhundert, in Liturgisches Jahrbuch 36 (1986) 28-45.

² De Bellegarde vermeldt anno 1788 dat de leer van Pistoia in Holland lovend werd onthaald: o.c., 101, voetnoot aldaar.

³ DS 2600-2700.

jansenisme van de 18e eeuw veeleer geïnteresseerd in de praktisch-ethische consequenties⁴. Waar A. Arnauld bijv. in zijn *De la fréquente communion* (1643) zeer rigoristisch was ten aanzien van de regelmatige communie door de gelovigen, kwam men te Pistoia duidelijk op voor deze communie van de gelovigen als integrerend deel van de eucharistieviering, bijgevolg op het liturgisch moment van de communie en met hosties geconsacreerd in dezelfde viering. Jansenistisch slinken weliswaar de decreten van de Synode van Pistoia tijdens haar derde sessie over enerzijds geloof en kerk en anderzijds genade, predestinatie en moraal⁵. Zo leest men er dat de zuivere leer van Augustinus in ere moet worden hersteld, dat alleen de uitverkorenen de kerk vormen, dat er buiten de kerk geen genade is vermits de eerste genade deze van het geloof is.

Sterker wellicht werd het gebeuren te Pistoia gekenmerkt door de mentaliteit van het gallicanisme, in die zin namelijk dat hier uitgegaan werd van het recht van de lokale kerk om vergaande beslissingen door te voeren. In haar reeds vermelde derde sessie hechtte de synode trouwens haar goedkeuring aan de vier artikelen van de *Declaratio cleri gallicani* van 1682. Hier ligt dan ook naar ons gevoelen de grootste fout die men te Pistoia heeft begaan: men had dan ook meer en wellicht iets van blijvende aard kunnen bereiken door voorstellen tot vernieuwing te formuleren, deze aan de bevoegde Romeinse instanties voor te leggen en de weg van de geleidelijkheid te respecteren. Maar dit was nu eenmaal juist wat speelde te Pistoia: men verwachtte niets van het centrale gezag te Rome, zodat men het lokaal wou tot stand brengen.

Zeker op het domein van de liturgie is de Synode van Pistoia een gemiste kans geworden. Veel van wat toen werd voorgesteld is thans na *Vaticanum II*, mede dank zij de geduldige inzet van de Liturgische Beweging, werkelijkheid geworden. Er is het voorstel terug te keren naar de eenvoud van de oude kerkelijke liturgie (dit kan men inderdaad ook jansenistisch interpreteren), het centraal stellen van het Christusmysterie in onze vieringen, herwaardering van de zondag als dag van de Heer, vereenvoudiging van paraliturgische verschijnselen zoals processies en reliekenverering, de bevordering van de actieve deelname, invoeren van de landstaal, verruiming van het gebruik van de Schrift (kan inderdaad als protestants worden uitgelegd), enz.⁶.

De angst voor de kerkpolitieke verwickelingen op het einde van de 18e eeuw heeft in de uiteindelijke afwijzing van de Synode van Pistoia zonder twijfel een rol gespeeld. Voor de tegenstanders ervan kwam het er dan ook op aan te wijzen op de reële of vermeende elementen van protestantse, gallicaanse of jansenistische aard om tot een kerkelijke veroordeling te komen. Dat deze tegenstanders vooral te vinden waren bij de reguliere geestelijkheid is in grote mate te verklaren vanuit het voorstel van de synode om de kloosters dermate te reorganiseren dat er nog slechts één orde mocht bestaan, deze volgens de

4 M. ROSA, o.c., 35, zie vooral voetnoot 3 aldaar.

5 Cf. C.A. BOLTON, o.c., 69-78.

6 Zie in dit verband onze bijdrage J. LAMBERTS, *De synode van Pistoia (1786) en de vernieuwing van de liturgie*, in *Tijdschrift voor Liturgie* 70 (1986) 262-268. H. PILKINGTON, *La liturgia nel Sinodo Ricciano di Pistoia (1786)*, in *Ephemerides Liturgicae* 43 (1929) 410-424.

regel van Benedictus en naar het model van Port-Royal⁷. Dergelijk voorstel moest de betrokkenen dan wel in het harnas jagen: alles moest in het werk gesteld worden om een veroordeling te laten uitspreken, waarbij men dan op de koop toe de positieve voorstellen, die ook hen toch hadden kunnen aanspreken, maar meteen van de tafel veegde. De angst om de consequenties van een doortastende vernieuwing greep in die dagen blijkbaar velen aan. De vraag is aldus te stellen of de defensiehouding die de kerk tijdens de 19e eeuw zou kenmerken niet hier reeds aanwezig was, een houding waarbij de kerk in het behoud van het ancien régime een waarborg voor haar eigen bestaan zag, maar wat haar belette aansluiting te vinden bij het nieuwe levensgevoel.

De protagonisten te Pistoia

De protagonisten te Pistoia waren groothertog Leopold I van Toscane (1747-1792) en bisschop Scipione de' Ricci (1741-1810). Helemaal in de tijdgeest en vooral in de lijn van zijn broer Jozef II, die hij trouwens in 1790 zou opvolgen als keizer Leopold II van Oostenrijk, droomde de groothertog van een grondige hervorming van de samenleving op basis van de ideeën van de Verlichting, een heropvoeding van de mensen vanuit de eisen van de rationaliteit. Als vorst zag hij zich geroepen om niet enkel voor het materiële, maar eveneens voor het geestelijk welzijn van zijn onderdanen te zorgen. Dit betekende dat hij zich ook de godsdienstige en kerkelijke zaken diende aan te trekken. Om tot de bedoelde hervorming te komen, zou een wijziging in de verhouding tussen kerk en staat nodig zijn in josefistisch-febroniaanse zin. Of nog juister gezegd: tegenover het curiale centralisme diende het conciliair principe gesteld te worden. Hier blijkt Leopold dan toch weer niet zulk verlicht "despoot" te zijn, maar komt er een enigszins "democratisch" trekje te voorschijn. De Franse Revolutie (1789) zou trouwens in die dagen een nieuwe tijd inzetten.

Om de vele misstanden ook in zake liturgie, zoals de overdreven devotiepraktijken ten koste van het ware sacramenteel-liturgische leven, in grote mate het gevolg van religieuze onkunde, te keren, moest een heel programma van lectuur, prediking en catechese worden opgezet, moest de liturgie zelf worden aangepast, moest vooral de opleiding van de toekomstige priesters worden aangepakt, enz. Op dit vlak was er echter niet veel te verwachten vanuit Rome, zodat de plaatselijke bisschoppen in samenwerking met de vorst het voortouw dienden te nemen. Praktisch zouden dan in elk bisdom op regelmatige tijdstippen diocesane synoden dienen georganiseerd te worden evenals provinciale bisschopssynoden voor het ganse gebied van Toscane. Hier zouden dan misbruiken en afwijkingen kunnen worden vastgesteld en maatregelen en besluiten genomen tot verbetering van de situatie. Voor de verwezenlijking van zijn plannen vond Leopold een geestesgenoot in Scipione de' Ricci die hij in Firenze had leren waarderen en die op zijn voorstel in 1780 tot bisschop van Pistoia en Prato werd aangesteld.

Als zestienjarige student aan het Collegio Romano van de jezuïeten te Rome werd Ricci, dank zij belangrijke familierelaties, geïntroduceerd in het Archetto, een academie van geleerden die sympathiseerden met het jansenisme en bijgevolg eerder anti-jezuïet waren. In 1773 zou de jezuïetenorde, die toch een bijzondere gelofte van gehoorzaamheid aan de paus in haar regel heeft opgenomen, door de van weinig persoonlijkheid getuigende paus Clemens XIV

(1769-1774), onder druk van de Bourbonstaten, worden opgeheven. Toen de jonge Ricci nochtans de wens te kennen gaf jezueïet te worden, werd hij door zijn ouders, die nota bene naaste familie waren van de toenmalige (laatste) generaal van de sociëteit, naar Pisa gestuurd om er gedurende vier jaar rechten te studeren. Na deze studies verkoos hij evenwel toch priester te worden en vatte de theologische studies aan bij de benedictijnen te Firenze, waar men ook in grote mate openstond voor het jansenisme. Dit wou in het toenmalige Italië dus zeggen dat men sympathiseerde met het jansenisme precies als reactie tegen de jezueïeten zonder eigenlijk jansenist te zijn. Men deelde grotendeels dezelfde idealen maar was wars van elke neiging tot schisma⁸. Langs de oratoriaan P. Buttari kwam Ricci na zijn wijding in 1766 terecht op de nuntiatuur te Firenze. Met enkele geestesgenoten stichtte hij een geleerdensalon in de trant van de Archetto te Rome. Met deze groep werkte Ricci ook aan de Italiaanse vertaling van "goede boeken", veelal van jansenistische strekking. Kwam dan in 1780 op nauwelijks 39-jarige leeftijd zijn benoeming tot bisschop.

Vrij vlug zou blijken op welke wijze Ricci zijn taak als bisschop opnam. Hij stelde dat er eigenlijk maar één mis tegelijk kon gebeuren, opteerde voor één altaar in de kerken, zei dat het aanbeveling verdiende tijdens de mis de hosties te consacreren die nodig zijn voor het aantal communicerenden, dat de zondag de dag van het geloofsonderricht zou zijn, dat de gelovigen vertrouwd moesten raken met de Schrift, dat er meer ruimte moest komen voor de landstaal in de liturgische vieringen, enz. Hij wou duidelijk ook bisschoppelijke controle over de reguliere priesters. Hier leidde zijn optreden tot een aantal conflicten, waarover we verder nog zullen moeten handelen. De vorming van de priesters moest grondig worden aangepakt. In dit kader ontwikkelde Ricci zijn apostolaat van het boek: zo kwam de collectie *Raccolta di opuscoli interessanti la religione* tot stand, waardoor hij hoopte het moderne gedachtegoed in zijn bisdom te verbreiden. Verder ontzag hij zich geen moeite om ook de meest afgelegen dorpen in de bergen te gaan bezoeken en er nieuwe parochies te stichten.

Zoals gezegd vond groothertog Leopold in Ricci een geestesgenoot, een duidelijk voorstander van de verlichte ideeën en het (jansenistisch-gallicaans-febronianaans) episcopalisme. Op 26 januari 1786 zond Leopold aan alle bisschoppen van Toscane een lijst met 57 artikelen of punti (inderdaad vaak "scherp" geformuleerd) waarin voorstellen werden gedaan tot reorganisatie van de vorming van de geestelijken en de liturgie. Hoewel Ricci zich gaandeweg tot raadsman van Leopold had ontpopt is het toch niet helemaal duidelijk of hij ook mede de hand heeft gehad in de samenstelling van deze 57 artikelen. Zo ontbreekt hier met name de nog te behandelen felle strijd van Ricci tegen de door de jezueïeten voorgestane verering van het heilig Hart. De eis daarentegen dat er in elk diocese maar één kathedraal mag zijn zoals er maar één bisschop is (art. 26), is vanuit de situatie van Pistoia-Prato dan weer een argument om Ricci als mede-auteur te zien. Er is verder ook de bepaling dat de bisschop regels dient op te stellen voor de naleving van de feesten en devoties (art. 27). Terwijl toch vooral de opstelling van de "goede boeken" (art. 54) minstens de daadwerkelijke inbreng van de bisschop laat veronderstellen⁹. Het eerste artikel

8 C.A. BOLTON, o.c., 5.

9 C.A. BOLTON, o.c., 50 meent de hand van Ricci te herkennen op meerdere plaatsen van deze artikelen of "punti". Zie daarentegen A. GERHARDS, o.c., 32, met verdere verwijzing aldaar.

was dan de rechtstreekse aanleiding tot de samenroeping van de Synode van Pistoia: "Het belang van de kerk eist de samenroeping van een diocesane synode zodat de bisschoppen, geïnformeerd door de parochiepriesters en andere betrouwbare geestelijken omtrent de misbruiken die bij hun kudde eventueel zijn binnengeslopen, deze met hun clerus tijdig kunnen remediëren. Daarom verlangt Zijne Koninklijke Hoogheid dat alle bisschoppen van zijn land minstens om de twee jaar hun synode zouden samenroepen te beginnen met de zomer van 1786"¹⁰. Dit was voor Ricci inderdaad de gelegenheid om zijn zo sterk verlangd hervormingsprogramma door te zetten. Zo riep hij voor zijn bisdom een synode samen die doorging van 19 tot 28 september 1786 te Pistoia. In totaal waren er zeven sessies, waarin dertien decreten werden uitgevaardigd over het geloof, de kerk, de genade, de predestinatie, de moraal, de sacramenten, het gebed, de vorming van de priesters, enz. Ook de 57 artikelen van de aartshertog werden hierbij opgenomen en goedgekeurd. Zij werden trouwens in een zestal memoranda samengevat en aan de groothertog als een verzoekschrift voorgelegd: over huwelijk en verloving, over eedverbindingen, over de hervorming van de kerkelijke feesten, over de herverdeling van de parochies, over de hervorming van de kloosterorden en over de bijeenroeping van een nationaal concilie. Ter voorbereiding van dit nationaal concilie werden de bisschoppen van Toscane dan in 1787 te Firenze samengeropen. Dit was echter geen onverdeelde succes en het verzet tegen Ricci groeide. Zoals gezegd zou in 1794 de veroordeling volgen, nadat Ricci's machtige beschermheer, de groothertog, in 1790 Toscane verliet voor Wenen en in 1792 stierf. In 1791 moest Ricci trouwens aftreden als bisschop van Pistoia-Prato.

Zowel in het optreden van Ricci als bisschop, als in de 57 artikelen van Leopold als in het hele gebeuren rondom de Synode van Pistoia neemt ook de afwijzing van de zogeheten volksdevoties een plaats in. Dat dit niet enkel moet begrepen worden vanuit de geest van de Verlichting, die de mensen wou bevrijden uit de achterhaalde geloofsvoorstellingen en devotieele praktijken willen we nu verder aan de orde stellen.

Afwijzing van de devotie tot het heilig Hart

De eerste tekenen van aandacht voor het lichamelijk hart van Christus als symbool van zijn liefde, steeds verbonden met de devotie tot de zijde wonde, zelfs tot de vijf wonden, van de Heer, ontmoeten we bij Anselmus van Canterbury (+ 1109) en Bernardus van Clairvaux (+ 1153)¹¹. We vinden deze devotie verder terug in de 13e-14e eeuw bij enkele franciscaanse en dominicaanse mystici, ook bij Albertus de Grote (+ 1280) en Bonaventura (+ 1274), in de 16e eeuw bij de kartuizers én bij de jezuïeten en in de 17e eeuw in Frankrijk onder meer bij de oratorianen, bij Franciscus van Sales (+ 1622) en bij verschillende zusters van de door hem en Joanna de Chantal gestichte kloosters van Maria Visitatie. In 1672 vierde Johannes Eudes, met toelating van de bisschop, een feest van het heilig Hart in de kerk van zijn gemeenschap.

¹⁰ C.A. BOLTON, o.c., 41.

¹¹ L. VERHEYLEZON, De devotie tot het H. Hart, Tielt, 1946. F. SCHWENDIMANN, De H. Hartverering en de zielzorg, Roermond/Maaseik, 1948. A. VAN DER PUTTE, s.v. Hart van Jezus, in Theologisch Woordenboek, Roermond/Maaseik, 1957, 2149-2154.

Vooral onder stuwung van Margaretha Maria Alacoque (1648-1690), na de verschijningen die haar tussen 1673 en 1675 in het klooster van de visitatie te Paray-le-Monial te beurt waren gevallen, en haar geestelijke leiders, waaronder vooral de jezuïet Claude de la Colombière (+ 1682) te vernocmen is, kende de devotie een enorme verspreiding¹². Sindsdien werd de devotie tot het heilig Hart losgemaakt van de devotie tot de wonden van Christus en werd er de verering van de miskende liefde van Christus aan toegevoegd als mede de oproep tot eerherstel. De devotie richt zich uiteindelijk tot de persoon van de Heer, maar in die persoon tot zijn mensheid en vooral tot zijn lichamelijk hart, natuurlijk symbool van zijn liefde, element van de geïncarneerde liefde. De devotie gaat dus niet naar het hart in overdrachtelijke zin, maar naar het levende lichamelijke hart zelf, waarvan de functie krachtens de menswording opgenomen is in het liefdeleven van God. Onafscheidelijk verbonden met het heilig Hart is Jezus' liefde, waardoor zijn hart tot object van devotie kan worden. Daar verder Jezus' liefde vooral blijkt in de eucharistie, heeft de devotie tot het heilig Hart een bijzondere vorm aangenomen in de verering van het eucharistisch Hart van Jezus. De verering heeft allerlei vormen van persoonlijke en publiekelijk aard aangenomen: feestdag van het heilig Hart, litanie van het heilige Hart, officie van het heilig Hart, scapulier van het heilig Hart, intronisatie van het beeld van het heilig Hart in de huisgezinnen en de parochies, de eerherstellende communie op de eerste vrijdag van de maand, enz.

Aanvankelijk bleef Rome weigerachtig reageren op het aandringen van de voorstanders van de devotie tot het heilig Hart om dit als feest te vieren. Pas in 1765 - vijftien jaar voor Ricci's aanstelling tot bisschop! - gaf paus Clemens XIII (1758-1769) aan de Poolse bisschoppen en aan de Romeinse broederschap van het heilige Hart van Jezus de toelating om het feest te vieren. Het zou uiteindelijk paus Pius IX (1846-1878) zijn die het feest in 1856 verplicht maakte voor de hele kerk, terwijl paus Leo XIII (1878-1903) het in 1899 nog in rang verhoogde en wilde dat bij de eeuwwisseling in 1900 heel de wereld aan Jezus' heilig Hart werd toegewijd¹³. In 1928 werd het feest nog eens in rang verhoogd door paus Pius XI (1922-1939), die in zijn encycliek bij deze gelegenheid *Miserentissimus Redemptor*¹⁴ een genuanceerder visie ontwikkelde, omwille ook van het voorbehoud dat men in onze eeuw maakte, en bijzonder de nadruk legde op het eerherstel. Een uitgebalanceerde visie werd dan ten slotte uitgewerkt in de encycliek *Haurietis aquas* (1956) van paus Pius XII (1939-1958), bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het feest¹⁵.

12 Door de autobiografie van Margaretha Maria Alacoque: *Vie écrite par elle-même, op last van haar biechtvader de jezuïet P. Rollin. Verder: J. CROIZET S.J., La dévotion du Sacré-Coeur de Jésus Christ, 1691 (= Brussel, 1891). Cl. DE LA COLOMBIÈRE, Retraite spirituelle, 1680 (= Oeuvres complètes VI, Grenoble, 1901), J. DE GALIFFET, De cultu sacrosancti Cordis Dei ac Domini Jesu Christi, Rome, 1726.*

13 Encycliek *Annum sacrum* in ASS 32 (1899) 646-651.

14 AAS 20 (1928) 165-178. Zie ook J. LAMBERTS, Paus Pius XI (1922-1939) en de liturgie in Tijdschrift voor Liturgie 73 (1989) 292-301.

15 AAS 48 (1956) 309-353.

In de 17e-18e eeuw werd de devotie tot het heilig Hart vooral bestreden door de jansenisten en de theologen van de Verlichting, terwijl ondermeer de jezuïeten er de grote promotoren van waren. We herinneren er nog even aan hoe in 1765 het feest van het heilig Hart toch was toegestaan en hoe anderzijds in 1773 de jezuïetenorde was opgeheven. We wijzen er eveneens nog eens op hoe Ricci bezielde was door een jansenistische en aufgeklärte geest. Vanuit zijn opvatting over de taak van de bisschop beschouwde hij verder de reguliere geestelijken, die zich beriepen op pauselijke exemptie, als een grote hindernis daar hij weinig greep op hen had. Aldus is het kader geschetst waarbinnen het optreden van Ricci tegen de devotie tot het heilig Hart dient gesitueerd te worden.

De pas afgeschafte jezuïetenorde had niettemin iets van haar vroegere corporatieve traditie en getrouwheid weten te bewaren. Ricci vreesde bijgevolg dat de devotie tot het heilig Hart een verzamelpunt zou kunnen zijn voor allen die het herstel van de sociëteit wensten, gezien de aanhangers van deze devotie in broederschappen verenigd waren. Reeds op het moment van zijn bisschopsconsecratie te Rome had een vroegere jezuïet hem benaderd om een nieuw officie en misformulier van het heilig Hart wegens een non uit Prato goed te keuren. Ricci had dit wel geweigerd, maar de man in kwestie had toch de gunst bekomen door een rescript vanwege de Ritencongregatie. Toen dit naar Ricci's vicaris-generaal werd gezonden en deze het hem voorlegde weigerde de bisschop dit op te volgen¹⁶.

Amper een jaar na zijn benoeming tot bisschop, op 3 juni 1781, wijdde Ricci aan deze kwestie een herderlijk schrijven, het eerste van een lange reeks theologische geschriften: Istruzione pastorale di Monsignor Vescovo di Pistoia e Prato sulla nuova devozione al Cuor di Gesù¹⁷. Hierin schrijft hij onder meer: "In de zwakke tijden waarin wij leven, dierbare broeders, hebben we niet enkel te veel devoties maar hebben we vooral niet die ene noodzakelijke devotie die erin bestaat ons leven te laten overeenstemmen met dit van ons Hoofd en onze Verlosser, Jezus Christus... Deze verkeerde, ongebonden en valse filosofie die gebouwd is op deze wereld, en dit farizeese en hovaardige bijgeloof dat de verlossing van de mens enkel laat afhangen van menselijke gerechtigheid, heeft in de huidige tijd de zuivere schoonheid van de kerk besmet... De christenen hebben zichzelf bespottelijk gemaakt in de ogen van de ongelovigen door hun massa fantastische, verwijfde en belachelijke devoties... Rome, moeder en meesteres van de andere kerken, heeft dikwijls geweigerd het feest van het heilig Hart toe te staan en heeft het slechts onlangs toegelaten, maar zeker niet aangemoedigd. Het botste op de weerstand van veel geleerde theologen in Rome die de vele boekjes en de ergerlijke prenten van de propagandisten afwezen... De eerbied die wij aan Jezus Christus verplicht zijn hangt niet af van nieuwe devoties waarvan geen spoor is te vinden in de Schrift of de apostolische traditie... Wanneer jullie, beste broeders, een geloof hebben dat werkt doorheen de caritas; als jullie, zoals Sint Paulus het aanraadt, groeien in de kennis van Jezus Christus, dat is de kennis van zijn mysteries, zijn voorbeeld, zijn wonderen, zijn woord, zijn onthechtingen, zijn lijden, en van zijn kerk, dit is zijn mystiek lichaam; als jullie jezelf verbinden met het kruis van

16 C.A. BOLTON, o.c., 10.

17 Cf. B. MATTEUCCI, Il Sinodo di Pistoia e il culto del SS. Cuore di Gesù, in A. BEA e.a., Cor Jesu, deel 2, Freiburg, 1959, 233-261.

Jesus Christus, en het mede dragen; als jullie je tijd besteden aan het lezen en mediteren over het evangelie van Jezus Christus, van wie de vormselgenade ons nooit beschaamd zal maken; wanneer ten slotte het object van je aanbidding en vreugde het heilig sacrament van de eucharistie is, waar niet enkel het hart van Jezus Christus maar de volheid van zijn godheid in twee naturen, hypostatisch verenigd en werkelijk aanwezig zijn - naar de woorden van Augustinus, een symbool van liefde, een sacrament van eenheid, een band van caritas; - indien jullie, beste broeders, dit alles doen, waarom hebben jullie dan nog nood aan een nieuwe devotie tot het heilig Hart van Jezus, zonder welke trouwens in alle vorige eeuwen de ware gelovigen de hoogste graad van heiligheid bereikten? En ook al doen jullie niet alles wat ik heb gezegd, wat zal het praktizieren van deze devoties jullie dan opleveren?¹⁸.

Dit schrijven werd Ricci te Rome, waar men blijkbaar vlug was ingelicht, niet in dank afgenomen. Dit bleek toen Ricci zich verplicht zag een beroep op Rome te doen teneinde orde op zaken te stellen in de al te bizarre toestand van sommige kloosters in zijn bisdom, die zich op pauselijke exemptie beriepen. Diezelfde kloosters, die Ricci's opvattingen in verband met de devotie tot het heilig Hart en andere devoties niet deelden en vooral bevreesd waren voor zijn bemoeiingen, zullen het wel geweest zijn die Rome op de hoogte hadden gebracht. Deze devoties waren immers ook om andere, minder verheven motieven voor de kloosters interessant. Om zich veilig te stellen konden ze een beroep doen op hun pauselijke exemptie en Ricci's afwijzing van de devotie tot het heilig Hart aanklagen. In zijn brief van 25 juni 1781 gaf de bisschop toe enige tegenkanting te hebben ondervonden toen hij zijn diocesanen had willen waarschuwen voor "een valse devotie". Waar Clemens XIII pas enkele jaren tevoren de viering van het feest van het heilig Hart had goedgekeurd was het op zijn minst onvoorzichtig om het gezag van de paus enigszins in twijfel te trekken door hier te gewagen van een valse devotie. Daarom stelde de bisschop van Pistoia-Prato dat hij de devotie tot het fysisch hart van Christus wou veroordelen, wat hij omschreef als *cardiolatria*, een afwijking die volgens hem de paus zeker niet had willen billijken. Wat Clemens XIII zou hebben goedgekeurd is enkel de devotie tot het hart als symbool van Christus' liefde blijkens zijn woorden: "*simbolice renovari memoriam illius Divini amoris quo unigenitus Dei Filius humanam suscepit naturam*"¹⁹. Paus Pius VI antwoordde reeds op 29 juni 1781 en zei dat hij toch wel verrast was over het eigenwijs optreden van Ricci waardoor deze vroegere twisten waaraan de heilige Stoel een einde had gemaakt weer had opgerakeld.

Ricci bezorgde dit pauselijk schrijven aan de groothertog, die zonder dralen een protestbrief naar Rome stuurde waarin hij het opnam voor de Toscaanse bisschoppen die zomaar door de pauselijke curie werden vernederd als ze niet wilden afzien van hun rechten en plichten om vrij spel te laten voor deze van het pauselijk hof. Weer volgde een antwoord van de paus, uiterst mild en met de diplomatische toegeving dat voortaan de kloosters in Toscane onder bisschoppelijk gezag zouden staan. Het was niet de bedoeling geweest van de paus, zo luidde het, om het recht van de bisschoppen te betwisten, maar het gebrek aan tact vanwege de bisschop van Pistoia te betreuren. Hiermee werd ook onder bedekte termen gesteld dat Rome wel wist dat Ricci zelf de hand

18 *Atti e decreti.. o.c., appendix, 92-95.*

19 *C.A. BOLTON, o.c., 11.*

had gehad in het aarsthertogelijk schrijven. Maar ook Leopold, of juist Ricci zelf als inspirator, liet het hier niet bij en antwoordde nog maar eens dat hem geen voldoening was geschonken. Meer nog, hij zou alles doen om de eer en de rechten van de bisschoppen van zijn gebied te verdedigen, te bewaren en zelfs op te eisen²⁰.

Uit dit hele gebeuren blijkt wel - we kunnen daar nu niet verder op ingaan - de gallicaanse geest waarin Ricci zijn bisschoppelijke taak opvatte. Ten aanzien van de kwestie van de devotie tot het heilig Hart zelf komt dan weer de aufgeklärte en jansenistische mentaliteit van de bisschop van Pistoia aan het licht, zoals dit overduidelijk blijkt uit het citaat uit zijn herderlijke brief. Dat deze kwestie hem niet losliet blijkt ook uit een anoniem werk dat Ricci liet verschijnen in het achtste volumen van de hoger vermelde reeks *Raccolta*: De schadelijke gevolgen van het feest van het heilig Hart. Terwijl in het derde deel van deze reeks al een Brief aan de alacoquistes en cordicoles over de oorsprong en de schadelijke gevolgen van het feest van het heilig Hart van Jezus was verschenen. Tijdens de zesde sessie van de Synode van Pistoia werd de pastorale brief van Ricci bijgetreden en in zijn besluiten bevestigd. "Het zou een door de kerk veroordeelde dwaling zijn om in Jezus Christus de menselijkheid, het vlees, of elk deel dat losgemaakt is van zijn godheid te vereren, of om gebruik te maken van elk sofistich onderscheid en tot zijn menselijkheid te bidden bij middel van zulk onderscheid of abstractie.... Daarom onderschrijven wij de pastorale brief van de bisschop... en verwerpen wij deze en andere gelijkaardige devoties als nieuw en verkeerd of op zijn minst als gevaarlijk. In de hoop dat ze totaal zullen worden afgeschaft in onze kerken, zal het tot de taak van de pastores behoren om de gelovigen aan te sporen Christus te aanbidden, te aanroepen of aan te spreken zonder enige scheiding bijzonderlijk in zijn geheiligde mysteries, zoals de kerk dit altijd heeft geprakkizeerd"²¹. In dezelfde sessie heet het verder: "Laten we uit de kerken verwijderen alle beelden die ofwel een vals dogma voorstellen, zoals dit van het menselijke Hart van Jezus, ofwel aanleiding tot dwaling zouden zijn voor de ongeschoolden, zoals deze van de onvatbare drievuldigheid²², ofwel ten slotte deze die in plaats van stichtend te zijn eerder aanleiding geven tot schande, zoals wulpsen en belachelijke beelden of deze die van ijdelheid en praal getuigen. Laten we eveneens verwijderen al deze beelden waaruit zou blijken dat de mensen er een bijzonder geloof aan hechten, er bepaalde krachten van verwachten die tegenstrijdig zijn met de decreten en bedoelingen van de kerk..."²³. In deze tekst, die aanleiding zal zijn om Ricci van iconoclasmie te beschuldigen²⁴, voelen we ook duidelijk een zich afzetten tegen bepaalde overdrijvingen van de barok, die vooral in Zuid-Duitsland, Oostenrijk en Noord-

20 C.A. BOLTON, o.c., 12.

21 *Atti e decreti*, o.c., 199.

22 Het gaat hier over voorstellingen van de H. Drievuldigheid in de vorm van drie identieke personen, van een enkele man met drie gezichten, de moddermaand met in de schoot de Triniteit, enz. Hieromtrent had paus Benedictus (+ 1758) al stelling genomen. Cf. J. HERMANS, *Benedictus XIV en de liturgie. Een bijdrage tot de liturgiegeschiedenis van de Moderne Tijd*, Brugge/Boxtel, 1979, 294-296.

23 *Atti e decreti*, 202.

24 *Zie Auctorem Fidei*, 69-72.

Italië vorm hadden gekregen. Merken we ook op dat Trente al had voorgeschreven dat afbeeldingen, die dogma's verkeerd voorstellen of die aan eenvoudige lieden gelegenheid tot een gevaarlijke dwaling kunnen verschaffen, verboden waren²⁵.

Nu was het voorbehoud dat Ricci maakte tegen de devotie voor het heilig Hart niet helemaal zonder grond daar ze in aanvang toch wel enigszins een fysiologische tendens vertoonde. Tenminste dan toch in de voorstelling van de alacoquisten: waar in het begin van de 17e eeuw de belangstelling voor de mensheid van de Heer en voor 'l'intérieur du Christ' een gunstige bodem was voor een meer spirituele benadering van het hart van de Verlosser als zetel en symbool van zijn oneindige liefde voor de mensen als openbaring en realisatie van Gods liefde²⁶, kwam hier nogal sterk de klemtoon te liggen op het lichamenlijk hart van Christus, door de mensen miskend en doorboord om onze zonden. Daarbij was het dus ook als zelfstandige devotie losgemaakt van de oudere verering van de zijdedonden, die trouwens een bijbels fundament heeft in het Johannesevangelie. De beschuldiging "nieuw" is hier dan ook niet uit de lucht gegrepen. De al te sterke beklemtoning van het lichamenlijk, vleeselijk hart maakte dat het gevaar van een opflakking van het nestorianisme, waarbij men tot een scheiding van de godheid en mensheid in Jezus komt, hier inderdaad niet denkbeeldig was. Anderzijds kan Ricci het verwijt gemaakt worden de kant van het monofysitisme op te gaan, waarbij dan de mensheid van Jezus helemaal verdwijnt in zijn goddelijke natuur²⁷. Het is de oude spanning die ook de theologen van de 5e eeuw zo sterk heeft beziggehouden, die hier weer de kop opsteekt op dit keerpunt in de mentaliteitsgeschiedenis.

Om de achtergrond van Ricci's opvattingen in deze te begrijpen is het wel nodig hier even te verwijzen naar de overigens prachtige teksten van Pistoia in verband met het gebed. Zoals de liturgische beweging van de twintigste eeuw ons weer gevoelig heeft gemaakt voor Christus' middelaarschap ook in ons gebed, beklemtoont Pistoia uitermate sterk dit christocentrisme. Maar hier is echter meer aan de hand, wat dan ook het hele verschil uitmaakt: hier klinkt met name de opvatting van Blaise Pascal in mee dat na de zondeval de mens geen directe toegang meer heeft tot God. Er rest hem enkel om zich tot God te richten door de eengeboren Zoon, "door voor Hem de geest die in ons klaagt en bidt te erkennen, alles te vragen overeenkomstig zijn wil en volgens het goed dat Hij voor ons heeft verdiend, zich tenslotte in het gebed en het offer te verenigen met deze, onze enige Middelaar"²⁸. Maar ook Christus slaagt er eigenlijk niet in God en mens met elkaar te verbinden daar zijn menselijkheid niet helemaal consequent wordt doorgedacht. In die zin kan men ook tot Hem slechts als tot God bidden²⁹.

25 Conc. Trid. Sess. XXIII: decreet over de verering van relikken en beelden.

26 Vgl. A. HOLLAARDT, s.v. H. Hartfeest, in Liturgisch Woordenboek, Roermond, 1965-1968, deel 1, 959-962, 960.

27 A. GERHARDS, o.c., 38. Zie in dit verband ook Auctorem Fidei, nr. 61.

28 M. ROSA, o.c., 46.

29 Vgl. A. GERHARDS, o.c., 37 met verwijzing naar Jungmanns Habilitationsschrift: J.A. JUNGSMANN, Die Stellung Christi im liturgischen Gebet, Munster, 1925.

Mede vanuit zijn aufgeklärte ingesteldheid wil Ricci vooral de volksgelovigen wegleiden van deze en andere devoties die hen kunnen brengen tot een eredienst die zich enkel bezighoudt met de periferie van het geloof, met uitingen van paraliturgie die inspelen op allerlei menselijke gevoelens en gevoeligheden, maar als deelaspecten kunnen afleiden van het Christusmysterie in zijn geheel. Nochtans kan ook een devotie als deze tot het heilig Hart nu juist een volkse weg zijn om vanuit de mensheid van Jezus open te komen voor Christus de God-Mens, in wie menselijk nabij Gods toegekeerdheid naar ons verschenen is. Precies in de medemenselijkheid van de Heer Jezus hebben zijn leerlingen God ervaren als Jahwe, Ik-zal-er-zijn, de liefhebbende Vader die trouw blijft in alle omstandigheden, ook de meest dreigende en uitzichtloze. Dat volksdevoties in concreto niet steeds tot zulke ontdekking van de God van Jezus Christus leiden, wordt door vele gebeurtenissen uit de geschiedenis bevestigd. Maar deze daarom totaal afwijzen zou ook wel eens kunnen leiden tot een louter deïsme, tot inderdaad de God van de encyclopedisten, de God van de Verlichting, de "Dieu spectateur". Deze weg dreigen Ricci en de zijnen, alle goede bedoelingen ten spijt, wel enigszins (want niet alle devoties worden door hen afgewezen) op te gaan. In dit geval wordt er wel een zware hypotheek genomen op de hooggestemde, diep-religieuze en christocentrische gebedsbenadering te Pistoia.

De "geordende" kruisweg oefening

Een tweede voorbeeld van volksdevotie waar Ricci, zonder deze evenwel te willen afschaffen, orde op zaken wilde stellen is dit van de kruisweg oefening. Hierbij zou hij dan vooral in botsing komen met de franciscanen, de grote promotoren van deze devotie in die dagen.

Aan de oorsprong van de kruisweg oefening ligt de groeiende devotie tot het lijden van de Heer sinds de 12e-13e eeuw³⁰. Zo trachtten pelgrims te Jeruzalem de plaatsen van de historische kruisweg terug te vinden, wat hen dan scheen te lukken zodat tegen het einde van de 14e eeuw deze plaatsen konden bezocht en vereerd worden. In de 15e eeuw begon men in Duitsland de gebeurtenissen uit Jezus' lijden te vereeren op plaatsen die door kruisen of afbeeldingen gemarkeerd waren. In de zuidelijke Nederlanden ontstond de vereering voor de staties of halten van Christus' lijdensweg³¹. Hierbij vertrok men ofwel van het huis van Pilatus, de Olijfhof of het Cenakel. Het aantal staties varieerde van zeven tot achttien. De oorsprong van onze huidige kruisweg is te vinden bij de carmeliet Joannes Pascha (+ 1539) met zijn meermaals uitgegeven Devote Maniere om gheestelijke Pelgrimage te trekken. Deze kruisweg, die onze laatste twee staties nog wel miste, werd vooral verspreid door Christiaan Cruys (+ 1585). In de 17e eeuw raakte deze kruisweg oefening met de veertien staties ook verspreid in Duitsland, Spanje, Sardinië en Italië. De laatste twee staties

³⁰ AUXENTIUS, s.v. Kruisweg in Theologisch Woordenboek, Roermond/Maaseik, 1957, 2828-2830.

³¹ In Londerzeel (België) werd in 1515 een "bergkapel" opgericht door de toenmalige pastoor Mathias Steenberch, licentiaat in de theologie, als aandenken aan zijn bedevaart naar het heilig Land. De kapel ligt op dezelfde afstand van de parochiekerk als de Kalvarieberg van Jeruzalem. Op deze kruisweg, dwars door de velden, werden nadien de verschillende staties in de vorm van kleinere kapelletjes aangebracht. Cf. H. SPINNAEL, Bergkapel te Londerzeel, Kapelle-op-den-Bos, 1972.

zijn vooral gepropageerd door de franciscaan Antonius Daza met zijn "Ejercicios espirituales" (1625). De grootste promotor was de franciscaan Leonardo da Porto Maurizio (+ 1751), die de pausen wist aan te zetten tot het verlenen van allerlei aflaten aan de kruiswegoefening (1731 en 1742). Het zijn dan precies vooral de minderbroeders-franciscanen geweest die zich inzetten voor deze door het volk zeer geliefde devotie. Zij werden trouwens als enigen blijvend gemachtigd om overal kruiswegen op te richten.

In 1782 zond Ricci met een brief aan de pastoors van zijn diocees tevens een boekje mee van de venetiaanse benedictijn G.M. Pujati over de kruisweg, die "nieuwe" franciscaanse devotie, die zich in de 18e eeuw over heel Italië begon te verspreiden: Pio Esercizio della Via Crucis. In het voorwoord bekritiseerde de bisschop bepaalde aspecten van deze devotie zoals de drie vallen van Christus en het verhaal van Veronica. Ook hier uitte zich de aufgeklärte en jansenistische mentaliteit van Ricci: hoewel deze devotie niet ingaat tegen de geest van het evangelie, wordt ze toch aangevallen omdat ze niet uitdrukkelijk bevestigd wordt door het getuigenis van de Schrift en de alleroudste traditie. Dit werk lokte een golf van protest uit³². Ook nog tijdens de synode van Pistoia werd bepaald: "De geest van berouw en ijver kan niet verbonden worden aan een vastgelegd aantal staties van de kruisweg of aan scheidsrechterlijke regelingen die vaak vals, vaker nog grillig en steeds vol strikken zijn..."³³. Het is alleszins niet overdreven in dit optreden tegen de kruiswegoefening één van de voornaamste aanleidingen te zien waardoor de regulieren, i.c. de franciscanen, die immers zeer dicht bij het gewone volk stonden en de volksdevoties stimuleerden, maar zich in hun activiteiten bedreigd voelden door Ricci, dit volk wisten te mobiliseren voor het organiseren van een rel in de kathedraal en het bisschoppelijk paleis te Prato tijdens de conferentie te Firenze in 1787.

Ricci wou de kruiswegoefening als zodanig niet afschaffen, maar zoals hij ook zou doen met de heiligenverering deze "ordenen" vanuit zijn christocentrisch aanvoelen. Deze poging tot "geordende devotie" is ingegeven door het werk van L.A. Muratori³⁴ uit 1747: *Della regolata devozione dei cristiani*³⁵. Dit boek komt ook voor in de lijst publicaties die nuttig kunnen zijn voor de vorming van de priesters, zoals deze voorgesteld werden in het nummer 54 van de 57 artikelen van groothertog Leopold³⁶. Dit boek kende niet alleen een grote verspreiding, maar ook veel invloed, o.m. op de josefistische hervormingen in Oostenrijk. Het werd tevens in jansenistische kringen met veel lof ontvangen. In dit boek ontwikkelde Muratori ver doorgedreven voorstellen tot hervorming van de liturgie, die gedeeltelijk de besluiten van Pistoia overtreffen. Dit werk bleef dan ook niet onbesproken. Dat hiertegen echter geen veroordeling werd

32 Zie de lijst van schriftelijke reacties in C.A. BOLTON, o.c., 15, noot 25.

33 *Atti e decreti*, 199-200.

34 Cf. L. BRANDOLINI, Ludovico A. Muratori. Precursore del movimento liturgico italiano (Diss. Rome), Rome, 1966. X., La fortuna di L.A. Muratori. *Atti del Convegno Internazionale di Studi Muratoriani*, Modena, 1972, Firenze, 1975.

35 Verschenen onder het pseudoniem Lamindo Pritanio. Heruitgegeven door G. Pistoni, Modena, 1957.

36 Zie voor deze lijst C.A. BOLTON, o.c., 47-49.

uitgesproken heeft wellicht te maken met het feit dat Muratori de beschermeling was van paus Benedictus XIV, die als liturgiewetenschapper zelf van een liturgie hervorming droomde maar er niet toegekomen is³⁷ en door de jansenisten wel eens meer als vriend werd geclaimd³⁸. Wat Muratori deed was trouwens eerder een formuleren van hervormingsvoorstellen vanuit een historisch-kritisch onderzoek, nog enigszins beperkt tot een kleinere kring van liturgisten, ideeën die zouden kunnen stimuleren tot een geleidelijke vernieuwing. Terwijl Ricci met de Synode van Pistoia tot de actie wou overgaan, de als noodzakelijk geachte hervormingen daadwerkelijk wou doorvoeren in concrete parochies, bij mensen en vooral ook bij een clerus die daar nauwelijks op waren voorbereid, in een periode waarin tengevolge van het feit dat was nagelaten werk te maken van de adaptatie van de liturgie, die een loutere clerusliturgie was geworden, wat door het Concilie van Trente niet was gekeurd, het volk precies zijn toevlucht gevonden had in de beleving van zijn devoties. De eerste resultaten van de liturgiewetenschappen toonden nu het beeld van een liturgie die tijdens de eerste eeuwen van het christendom een werkelijk ecclesiaal gebeuren was, waar devotie en liturgie echt samen vielen want geconcentreerd op de kern van de christelijke heilsmysteriën. De bisschop van Pistoia was een exponent van het verlangen om terug te keren naar deze situatie en de kerk te bevrijden van alle "nieuwe" devoties die de gelovigen dreigden af te leiden van de ware christelijke eredienst. Dat hij zich hierbij tegelijk liet leiden door de aufgeklärte, jansenistische, gallicaanse ideeën moest zijn voortvarend en eigenmachtig optreden wel verdacht maken en gaf zijn tegenstrevers, vooral de reguliere congregaties die zich door hem bedreigd voelden, het ideale voorwendsel om een procedure tot veroordeling in te zetten. Blijkbaar waren de tijden ook nog niet rijp om tot een vernieuwing van de liturgie te komen. Het zou er in de 19e eeuw, zoals reeds gezegd, niet op verbeteren. Kort gezegd: dat de positieve aanzetten van de liturgie hervorming volgens Muratori in Pistoia mislukten, hangt wezenlijk samen met de tijdsomstandigheden én met de toenmalige dramatis personae die haar wilden doorzetten³⁹.

De heiligenverering

In de lijn van Ricci's optreden tegen de kruiswewoefening is ook zijn houding in verband met de beelden der volksdevotie te plaatsen. Een typisch voorbeeld hiervan is zijn weigering om de devotie tot een beeld, de miraculeuze Madonna dell'Umiltà, te steunen. Het schrijn was eigendom van het stadsbestuur te Pistoia en bracht veel geld en kaarsenwas op. Om de gelovigen tot "inzicht" te brengen, schreef de bisschop een pastorale brief over de aanroeping van de heiligen en de verering van hun beelden. Hij nodigde de clerus en het volk uit zich met hem in processie te verenigen om de heilige Maagd te aanroepen en herinnerde hen aan de leer van het Concilie van Trente. De heiligen, zegde hij, zijn onze broeders omwille van de intieme liefdebond van het mystiek lichaam van Christus. Het is juist om onder de heiligen een bijzonder plaats te geven aan Maria omdat zij de Moeder van allen is. Maar niettemin moest hij hen waarschuwen om toch niet meer geloof in haar dan in de bewerker van alle

37 Cf. J. HERMANS, Benedictus XIV en de liturgie. o.c.

38 C.A. BOLTON, o.c., 2.

39 A. GERHARDS, o.c., 43.

genade te hebben en toch niet haar hulp te verwachten zonder haar deugden na te leven. Hij nodigde hen allen uit om vóór het schrijn te bidden maar niet hun vertrouwen te stellen in een beeld alsof daar bijzondere krachten in zouden aanwezig zijn, wat toch wel heidens zou zijn⁴⁰.

In de reeks *Raccolta* liet Ricci het werk van M. Natali verschijnen onder de titel *Epitome operis Francisci Veronii de Regula Fidei Catholicae*. Hierin wordt o.m. verwezen naar de leer van Trente over de heiligenverering. Maar, zo wordt gesteld, het is niet de fide dat de heiligen in de hemel de gebeden horen van de levenden, dat de heiligen onze middelaars zouden zijn eerder dan Christus alleen; dat zulke aanroeping van de heiligen noodzakelijk zou zijn eerder dan gewoon goed en nuttig, dat de heiligen die wij aanroepen wel echt heilig zijn behalve deze die vermeld worden in de Schrift. Zo is het ook niet de fide dat beelden mochten worden vereerd⁴¹.

Op 11 april 1783 gaf Ricci een vertaling uit van een instructie van Hieronymus Colloredo, aartsbisschop van Salzburg, daterend van 29 juni 1782. Dit document was duidelijk geïnspireerd op de "katholische Aufklärung" van Jozef II van Oostenrijk en op de "geordende devotie" van J.A. Muratori⁴². In zijn voorwoord vat Ricci de hoofdpunten samen die hem belangrijk lijken voor zijn eigen bisdom: eenvoud in de versiering in de kerk (weelde in de kerk wordt hier een misbruik van het 'patrimonium pauperum' genoemd), ernst in de kerkelijke muziek, godsdienstige liederen in de landstaal, een "geordende devotie" tot de heiligen, een "geordende verklaring" van de aflaten, lezing van de Schrift. Dit leidde praktisch tot een nieuwe ordening van de kerkelijke functies in Pistoia en kenmerkten het door een uiterste eenvoud, afschaffing van de novenen, triduüms, geprivilegieerde altaren en aflaten, een "geordende devotie" in de verering van Maria en van de heiligen, in de onthulling van gesluierde heiligenbeelden, in de systematische verdeling van de relikwieën⁴³, in een nieuw boetesysteem en in de klemtoon op de viering van de eucharistie⁴⁴.

In verband met de heiligenverering en de aflaten schrijft Ricci dan in zijn voorwoord: "Wat de devotie tot de heiligen betreft leert het katholieke geloof enkel dat het een goede en nuttige zaak is hen te vereren en hen om hun tussenkomst bij God te aanroepen. De dwalingen hieromtrent zijn echter talrijk, en moge het God behagen dat hebzucht en schijnheiligheid, waarbij het ene altijd samengaat met het andere in ecclesiasticis, nooit bezit nemen van je hart zodat je de devoties van de gelovigen zou maken tot een gemeen winstbejag door hun nieuwe vormen van heiligenverering voor te stellen. Het is ten zeerste noodzakelijk, zeker in de tijd die het volk thans meemaakt, dat zij zouden

40 C.A. BOLTON, o.c., 14.

41 C.A. BOLTON, o.c., 33.

42 Wat betreft de heiligenverering is hier ook te verwijzen naar het onder pseudoniem geschreven werk van L.A. Muratori: L. PRITANIO, *Raccolta di scritture concernenti la diminuzione delle feste di precetto*, Lucca, 1748.

43 In verband met de relikverering verscheen onlangs een interessante studie: G.J.C. SNOEK, *De eucharistie- en relikverering in de Middeleeuwen. De middeleeuwse eucharistie-devotie en relikverering in onderlinge samenhang*, Amsterdam, 1989.

44 M. ROSA, o.c., 38. C.A. BOLTON, o.c., 38-40.

weten dat geen enkel beeld een bijzondere kracht heeft, dat de heiligen en ook de heilige Maagd geëerd worden als dienaars en vrienden van God, aan wie alleen wij eer brengen als Eerste Bcgin en Opperste Heer; dat de ware, enige en noodzakelijke Middelaar, Verlosser en Voorspreker voor ons bij God de Vader Jezus Christus is; dat niet de rozenkransen, noch de novenen, noch het behoren tot de broederschappen ons heilig maken, maar enkel het beleven van de christelijke deugden, die alleen ons de genade van Jezus Christus kunnen schenken. Vandaar moet ook de ware leer van de aflaten aan het volk geleerd worden zodat ze wijs genoeg zijn om zich niet zo gemakkelijk meer toe te vertrouwen aan de valse leraren, die door het misleiden van de onwetenden zich schuldig maken aan verschrikkelijke dwalingen en er oorzaak van zijn dat de christelijke boete haar betekenis verliest. Zij overtuigen de mensen dat zij door het kussen van een beeld of door rond een kerk te lopen of door het opzeggen van een paar gebeden genoeg gedaan hebben om hun belediging tegenover de goddelijke gerechtigheid goed te maken⁴⁵.

In de instructie van de aartsbisschop waren bepaalde gedeelten nog veel sterker geformuleerd, zoals bijvoorbeeld: "Bepaalde uitspraken door de kerk geformuleerd en titels zoals Moeder der goddelijke genade, Moeder van barmhartigheid, Koningin van de hemel, van de engelen, van de uitverkorenen, Middelaars, enz. verwekken bij de gewone mensen verkeerde en onwaardige voorstellingen van God... De kerk moet overwegen om ernstige maatregelen te treffen wanneer de aloude leer verlaten wordt en er enkel gedacht wordt de mensen bezig te houden met ijdele dingen, hen te verbazen en verstoemd te doen staan door fabelachtige legenden en spirituele verdichtels in plaats van hen degelijk te onderrichten. Of wanneer relikwieën, zegeningen en gewijde voorwerpen verondersteld worden niet enkel een zekere kracht van goddelijke interventie te hebben maar een magische kracht die zo goed als almachtig is"⁴⁶.

In de 57 artikelen van de aartshertog, zo niet mede opgesteld door Ricci, dan toch duidelijk in zijn geest geformuleerd, komen er meerdere voor in verband met de heiligenverering. In artikel 27 heet het dat de bisschoppen regels moeten opstellen voor de feesten, veertigurengebed, devoties, novenen, enz. Heiligenfeesten dienen verboden te worden op zon- en hoogdagen. Elke opsmuk in verband met gordijnen, licht en muziek dient vermeden. Alleen gregoriaans en orgel worden toegestaan, terwijl slechts één mis tegelijk mag plaatsvinden.

Artikel 28 bepaalt dat de bisschoppen de authenticiteit van de relikken dienen te onderzoeken. Zij dienen toezicht uit te oefenen op de beelden en prenten in de kerken, waarbij geen enkel beeld hoger in aanzien mag staan dan een ander (een duidelijke toespeling op de kwestie van de Madonna dell'Umiltà) en waarbij zij de overtollige en onbruikbare beelden dienen te laten verwijderen. Zij moeten de ontbloting van alle beelden bevelen die versluierd zijn omwille van de kwade bedoeling dat daardoor de devoties ervoor zouden toenemen. Het hoofdaltaar mag slechts één kruis hebben en de beelden, retabels en reliekkasten moeten van het altaar verdwijnen. De belangrijkste relikken moeten onder het altaar geplaatst worden. Relieken en beelden die in handen van de burgerlijke overheid zijn dienen aan de bisschop te worden

45 C.A. BOLTON, o.c., 40.

46 l.c.

bezorgd (andermaal een duidelijke verwijzing naar de kwestie van de Madonna dell'Umiltà).

Artikel 37 handelt over de versobering van kerken en ceremoniën. Op het platteland mag in elke kerk slechts één altaar met kruisbeeld en eventueel een schilderij van de patroon zijn. Al het overige, ook de exvoto's, moet verwijderd worden.

In artikel 38 wordt bepaald dat de bisschop voorschriften moet opstellen voor de feesten, de uitstallingen van het Allerheiligste en novenen, evenals omtrent de kerken waar ze mogen gebeuren. Bij elke uitstalling moet een korte toespraak worden voorzien. Buitengewone feesten, die niet door het aloude gebruik van de kerk gesanctioneerd zijn, dienen drastisch te worden ingeperkt. Novenen voor nieuwe heiligen mogen niet meer toegelaten worden. Dat soort devotie leidt de gelovigen immers af van de eigenlijke godsvrucht die het geloof vereist. Alle processies dienen afgeschaft te worden, behalve deze van Sacramentsdag en de Kruisdagen. Binnen het kerkgebouw mogen alleen de palmprocessie, de grafprocessie en die van Lichtmis plaatsvinden. Alleszins moeten de bedeprocessies naar de madonna of naar een ander heiligenbeeld geschrapt worden, daar deze toch maar aanleiding geven tot feestmalen en bijeenkomsten die de goede zeden niet bevorderen.

De viering van de goddelijke diensten, zo stelt artikel 39, moet in elke parochie gebeuren. Zij verdienen de volle aandacht, daar zij de beste manier zijn om de gelovigen te brengen tot de waarachtige en verlichte godsvrucht. Het zou passend zijn de heiliging van de feestdagen beter te doen onderhouden, wat in het recente verleden te vaak werd verzuimd. Daartoe zal het nodig zijn de feestdagen vast te stellen in elke parochie, zowel in de stad als op het platteland. Het parochiaal officie zal door de pastoor verricht worden op een uur dat het volk schikt. In de parochies waar een kapelaan is zal de pastoor van de hoofdparochie op een ander uur celebreren dan zijn kapelaan tot gemak van het volk.

Artikel 50 bepaalt dat eens dat de ware godsdienstige oefeningen zouden gebeuren in de parochies op de dagen van verplichting, dit een reden te meer zou zijn voor de bisschoppen om in de kerken niet langer andere mindere feesten ter ere van de heiligen, de uitstalling van relikven of andere kleine devoties te blijven gedogen. Men zou zelfs de advents- en vastensermoenen kunnen afschaffen behalve in een paar voorname kerken en op voorwaarde dat de predikanten het doen op de wijze van de catechismus, waarbij ze alle panegerieken van de heiligen vermijden, die toch maar dienen tot het demonstreren van eigen pompeuze welsprekendheid en geen enkele vrucht hebben.

De pastoors dienen volgens artikel 53 te ijveren om de gelovigen te "verlichten" omtrent de ware godsvrucht, om hen af te brengen van onnutte devoties of superstitieuze praktijken, om hen te leren hoe de zielen der afgestorvenen kunnen geholpen worden, niet enkel door missen maar door goede werken van allerlei aard, om hen de toepassing van de missen, de gemeenschap van de heiligen en andere dergelijke punten te leren kennen die ze nu eenmaal niet kennen en waaromtrent hen allerlei dwalingen worden verteld.

De punti van Leopold werden voorgelezen tijdens de tweede sessie van de synode, terwijl tijdens de zesde sessie een suppliciek aan de aartshertog werd

opgesteld, bestaande uit zes punten die de 57 artikelen als het ware samenvatten. Het derde van deze memoranda betreft de hoeveelheid feesten die ingevoerd zijn sinds de gewelddadige invasie van de barbaren in West- en Zuid-Europa, wiens verschrikkelijke zeden de kerkelijke orde hebben veranderd en de regeling van de christelijke feesten zelfs niet hebben gespaard voor de algemene wanorde. Gesuggereerd wordt dat deze barbaren geloofden dat de beste wijze om God te dienen erin bestond zoveel mogelijk feesten te hebben. De instelling van nieuwe feesten was een gevolg van het niet onderhouden van de oude feesten en van de verkeerde idee die men heeft omtrent de natuur en de objecten van deze plechtigheden, zodat het niet verwonderlijk is dat de mensen onverschillig en nalatig werden. Er wordt nog eens gewezen op het feit dat feesten dienen om de caritas onder de gelovigen op te wekken, om bij hen de herinnering aan Gods barmhartigheid te verlevendigen en hun de voorbeelden van de heiligen voor ogen te stellen. De synode formuleert dan een aantal praktische voorstellen: 1. Het afschaffen van alle openbare feestdagen behalve de zondag en het verschuiven van de andere grote feesten naar de zondag; 2. De bisschoppen dienen de verplichting tot mishoren op bepaalde dagen af te schaffen krachtens hun recht om regelingen te treffen in zuiver geestelijke aangelegenheden; 3. Het afschaffen van de vasten op de vigilies die vroeger een voorbereiding waren op de vermelde feestdagen, maar opdat er toch niet de minste verzwakking van de geest van christelijke boetvaardigheid zou zijn, moet aan de bisschoppen gevraagd worden deze vasten en onthouding te verplaatsen naar de woensdagen en vrijdagen van de Advent⁴⁷.

Hoger wezen we reeds op een tekst uit deze zesde sessie die mede aanleiding zou geven om Ricci van iconoclasmie te beschuldigen⁴⁸. Deze tekst gaat aldus verder: "De heilige synode wil de verderfelijke gewoonte afschaffen om bepaalde beelden, vooral van de Maagd, te onderscheiden met bijzondere titels en namen die voor het grootste deel ijdel en kinderachtig zijn. Het zal niet wettig zijn hun andere namen te geven dan deze die analoog zijn aan de mysteriën die uitdrukkelijk in de heilige Schrift vermeld worden... Laat er een einde komen aan het misbruik om bepaalde beelden onder een sluier te bewaren. Want dit geeft voor de mensen aanleiding te geloven dat deze beelden een bijzondere kracht hebben zodat ze er een bijzondere eer aan betonen. Tevens vernietigt men hierdoor het nut en het doel van een beeld"⁴⁹.

Wie het geheel van deze teksten bekijkt staat wel verbaasd over de vele schrandere, indrukwekkende benaderingen en voorstellen die als voorlopers van de liturgische vernieuwing in de 20e eeuw kunnen worden beschouwd. Veel in de toenmalige liturgie was inderdaad aan hervorming toe. Het liturgisch jaar was door het steeds toenemende aantal heiligenfeesten helemaal op de achtergrond geraakt. Het samenkomen van de geloofsgemeenschap op de dag van de Heer rond de viering van haar paasmysteriën was ver te zoeken. Naast toch wel de volkse devoties die gericht waren op de Heer, zoals de verering van het heilig Hart, de kruiswegeroefening, de verering van de kerststal, de passiespelen, de sacramentsverering, ging bijna alle aandacht naar de heiligenverering met als gevolg een massa devoties, novenen, octaven, relikwieverering, bedevaarten,

47 Atti e decreti, 229-231.

48 Zie noot 22 onder de hoofding "Afwijzing van de devotie tot het heilig Hart".

49 Atti e decreti, 202.

processies, verkrijgen van aflaten, enz. Dit alles werd uitermate individualistisch beleefd als een kunnen beschikken over een reeks genademiddelen door de kerk namens God en zijn heiligen aangeboden tot het verwerven of verzekeren van eigen heil. Dit werd door verschillende congregaties met niet steeds even edele bijbedoelingen gestimuleerd, zonet uitgebuit. Vergeten we ook niet hoe de vele heiligenfeesten de praeepto drukten op de arme gelovigen in zover zij door de plicht zich dan van slafelijke arbeid te onthouden nauwelijks in hun onderhoud konden voorzien. Verder leidden deze vele feestdagen tot ledigheid, met alle gevolgen van dien. De parochie als basisvorm van christelijke gemeenschapsbeleving dreigde helemaal te verkommeren daar de gelovigen wel altijd ergens naar een of andere (klooster) kerk moesten trekken om er voor hun persoonlijk zieleheil aan de viering van een heilige te participeren, ook al was dit dan omkaderd door een mis, die men erbij nam in afwachting van het moment waarop men de relikwie kon vereren, driemaal rond het heiligenbeeld of rond het kerkgebouw kon lopen. Tegen deze achtergrond kan men de voorstellen tot herstel van de zondag als dag van de Heer, de concentratie op het Christusmysterie, het herstel van de parochieviering, het matigen van de heiligenverering, de aandacht voor de lezing van de Schrift, enz. alleen maar toejuichen. Men voelt zich werkelijk aangesproken door Ricci's oproep dat ware eredienst moet vertaald worden in het beleven van de christelijke deugden: de bisschop herontdekt hier als het ware de band tussen anamnese en diaconie⁵⁰. Daar er inderdaad veel te verklaren was vanuit godsdienstige onwetendheid bij de gelovigen én bij de clerus, was het voorstel tot onderricht van de gelovigen en bijzondere vorming van de clerus wel een noodzaak⁵¹. In zover de ordegeestelijkheid mede oorzaak was van de verbrokkeling van de parochie-eenheid en de individualistische devoties bevorderde, kan men zelfs begrip opbrengen voor Ricci's strijd tegen de regulieren.

Het is opvallend hoe Ricci vaak verwijst naar het Concilie van Trente en naar de aloude gebruiken van de kerk. De synode van Pistoia werd zelfs geësceneerd naar het model van Trente. Ergens meent de bisschop van Pistoia dat het hervormingswerk, door het Tridentinum ingezet, tijdens de periode van de Contra-reformatie onvoldoende is doorgevoerd. Zo verwijst hij uitdrukkelijk naar Sessio 25 over de verering van de relikwieën en beelden. Toen in 1570 het Tridentijns missaal door paus Pius V werd uitgegeven, schreef deze in de bulle Quo primum tempore dat het de bedoeling was dit te herstellen naar de oude norm van de heilige Vaders (ad pristinam sanctorum Patrum normam). De kennis van de liturgie van de eerste eeuwen was in de tijd van Ricci, tengevolge van de liturgiewetenschappelijke studies, sterk toegenomen, zodat deze zich beroepend op de aloude gebruiken van de kerk ging verzetten tegen allerlei nieuwe devoties die zouden afleiden van het werkelijk liturgisch samenkomen. In weerwil van Trente was het aantal heiligenfeesten in de periode nadien aanzienlijk gestegen. In de 18e eeuw kwamen steeds meer stemmen op tot een drastische vermindering, wat onder paus Benedictus XIV (1740-1758), die voorstander was voor vermindering, tot een hevige polemiek leidde⁵². Ricci plaatste zich aldus duidelijk in de lijn van hen die voor een vermindering

50 Zie in dit verband J. LAMBERTS, Liturgie: tussen anamnese en diaconie, in Jaarboek voor Liturgie-onderzoek 5 (1989) 109-131.

51 Deze eis, in functie dan vooral van de actieve deelname, zou ook nog Vaticanum II stellen: Sacrosanctum Concilium, nrs. 14-20.

52 Zie in dit verband J. HERMANS, o.c., 299-316.

pleitten. Zo gezien kan zijn optreden moeilijk als onkerkelijk worden gezien. Het probleem ligt dus blijkbaar elders.

Ricci blijkt zich namelijk te profileren als een rigoureuus en fanatiek iemand, die in zijn optreden blijk geeft van weinig pastorale en politieke aanleg. Hij lijkt een man te zijn die vanuit een niet te ontkennen bekommernis voor zijn gelovigen, zij het mede vanuit een duidelijk verlichte mentaliteit, gekoppeld aan een febronistisch episcopalisme, tegen de stroom in, meent vergaande maatregelen te moeten treffen. Voor de weg der geleidelijkheid, van het overleg, het onvermijdelijk compromis lijkt hij helemaal geen gevoelens te hebben. In die zin ontziet hij dan ook niemand en beseft niet hoe hij zich meer vijanden dan vrienden kweekt. Krachtadig werden de hervormingen te Pistoia-Prato dan ook doorgevoerd. Hoewel vlug bleek dat het gebeuren te Pistoia door het merendeel der Toscaanse bisschoppen met argusogen bekeken werd, werden voorbereidingen getroffen om een nationaal concilie samen te roepen. Vooreerst zou er een bisschoppenconferentie plaatsvinden van 23 april tot 5 juni 1787 in het Palazzo Pitti te Firenze. Hier bleek inderdaad vlug hoe de bisschoppen bijna eenstemmig de 57 artikelen van de aartshertog en bijgevolg ook de besluiten van Pistoia afwezen. Vooral ook werd de lijst boeken die de pastoors volgens artikel 54 zouden moeten bezitten om hun jansenistisch-gallicaanse strekking aangevallen. Het leek erop dat het verzet tegen Ricci en de aartshertog zich begon te organiseren.

Dat in dit verzet vooral de reguliere geestelijkheid een belangrijke rol speelde ligt wel voor de hand: in Pistoia was bepaald dat er maar één orde meer mocht bestaan, deze volgens de regel van Benedictus, kloosterlingen mochten zich niet meer inlaten met hiërarchische aangelegenheden, in elk stad mocht er maar één klooster zijn, het was niet nodig dat zij de priesterwijding kregen, ze mochten geen eigen kerken meer hebben, ze stonden onder direct toezicht van de bisschop, enz.⁵³ De aanvaarding van de 57 artikelen voor heel Toscane zou het einde van hun macht betekenen. Het was inderdaad wel de bedoeling van Ricci om de invloed van de regulieren aan banden te leggen omdat hij vond dat ze door hun pauselijke exemptie niet bruikbaar waren in zijn vernieuwingsbeweging, dat zij door hun preken, biechthoren en beschikken over relikwieën en heiligenbeelden een te grote invloed hadden op de gewone gelovigen⁵⁴.

De reguliere geestelijkheid wist inderdaad de bevolking in beweging te krijgen tegen Ricci en de aartshertog met de waarschuwing dat deze hen hun volksdevoties zouden afnemen. Zo ging het verhaal dat Ricci uit de kathedraal van Prato de door het volk zeer geliefde relikwie van de "gordel van Onze Lieve Vrouw" als onecht zou willen verwijderen. Dit werd door het volk als verraad vanwege de bisschop beschouwd en terwijl de bisschoppenconferentie aan de gang was werd op 20 mei 1787 een volksrel georganiseerd te Prato. De klokken werden geluid over heel de stad, de jansenistische boeken werden in brand gestoken, met een fakkeltocht werden processies georganiseerd om de afgeschafte heiligenbeelden weer naar de kloosterkerken te brengen, heel de nacht bleven de lichten branden in de kathedraal waar zich een waanzinnig

⁵³ Zie verder C.A. BOLTON, o.c., 109-112.

⁵⁴ Zie daaromtrent een schrijven van Ricci van 3 april 1784 aan een belangrijk functionaris aan het hof van Leopold. C.A. BOLTON, o.c., 111-112.

zingende massa volk verzamelde. Militairen moesten een einde maken aan de opstand en werden evencens naar Pistoia gezonden om daar een opstand te voorkomen. Het feit dat uitgerekend jansenistische boeken werden verbrand (hoe zou de gewone bevolking deze gekend hebben?) en dat de terugplaatsing van de beelden in de kloosterkerken geëist werd mag er wel op wijzen dat de reguliere geestelijkheid de hand had in deze volksrel. Het is trouwens opvallend hoe de boerenbevolking in de bergen, waar de reguliere geestelijkheid minder greep op had, en waar Ricci nieuwe parochiekerken inwijdde, ook na het gebeuren te Prato, hun bisschop trouw bleven. Trouwens daar, weg van de theologische disputen in de stad, bleek de oprecht pastorale bekommernis van deze bisschop, die in een weinig gunstige tijd en met een duidelijk gebrek aan de diplomatie zijn idealen wou verwezenlijkt zien.

Het gebeuren te Prato had wel zijn uitwerking op de bisschoppenvergadering, waar de meerderheid al niet zo happig was voor de voorgestelde vernieuwing. Op 5 juni zag de groothertog zich gedwongen de vergadering te ontbinden nadat hij zijn ontgoocheling had uitgedrukt en te kennen had gegeven desondanks op eigen gezag de vernieuwingen door te voeren. Niettemin begonnen de groothertog en Ricci met grotere voorzichtigheid te werk te gaan, zodanig zelfs dat wanneer Leopold in 1790 naar Wenen geroepen werd om zijn broer Jozef II als keizer op te volgen nog niets concreet was doorgevoerd. De bewegingen voor kerkelijke vernieuwing zouden trouwens in die tijd uitdeinen uit vrees voor revolutie.

Steeds sterker groeide het verzet en werd Ricci beschuldigd van ketterij. Omdat veel van deze beschuldigingen stoelden op gissingen, werden de akten en decreten van Pistoia in 1788 in het Italiaans en het Frans en in 1789 in het Latijn gepubliceerd en investeerde de bisschop veel tijd in het opstellen van verweerschriften. Het verdwijnen van Leopold en de politiek-sociale situaties van het ogenblik speelden in de kaarten van Ricci's tegenstanders. Hij werd uiteindelijk de zondebok voor het ongenoegen op velerlei vlakken. Een nieuwe volksrel werd georganiseerd op 24 april 1790. In Pistoia was om "het volk tegemoet te komen" een altaar weer opgericht, maar 's nachts weer neergehaald. Deze euveldaad werd dan maar aan Ricci en zijn trawanten toegeschreven. Te Prato werd opnieuw het gerucht verspreid dat ook het altaar van de Gordel van Maria zou vernield worden. Gevolg was dan weer dat men te Pistoia ging rondstrooien dat het miraculeuze beeld van de wegende Madonna dell'Umiltà, waaraan Ricci voorheen een herderlijk schrijven⁵⁵ had gewijd, nu in groot gevaar was. De bevolking kwam de straat en toen Ricci werd aangeraden de wijk te nemen trok hij naar zijn familie te Firenze. Gevolg was dat al de oude gebruiken weer hersteld, altaren weer opgebouwd, de beelden hermaakt en opnieuw gesluierd, de "goede boeken" verbrand werden en de religieuze orden weer hun privileges verkregen.

De verwikkelingen brachten mee dat Ricci op 3 juni 1791 zijn ontslag als bisschop van Pistoia-Prato moest ondertekenen. Zoals gezegd volgde dan op 28 augustus 1794 de veroordeling van 85 stellingen van de Synode van Pistoia door de bulle *Auctorem Fidei*. Op 9 mei 1805 zou Ricci uiteindelijk een document ondertekenen waarin hij zich bij deze veroordeling neerlegde tenminste in zover zijn stellingen door het pauselijk document werden geïnterpreteerd. Daarmee kwam een einde aan een periode waarin vanuit een aufgeklärt levensgevoel en

⁵⁵ Zie noot 40.

vanuit een gallicaans-jansenistische mentaliteit een wellicht al te doortastende poging tot vernieuwing van de liturgie werd ondernomen. Bijna tweehonderd jaar later werden vele van deze elementen werkelijkheid voor de wereldkerk. Ten aanzien van de volksdevoties merken we echter op vandaag een besef dat men met name in de zestiger jaren vanuit een nieuw soort opklaringsmentaliteit (de fameuze God-is-dood-theologie of secularisatietheologie) te kordaat elke uiting van volksdevotie is gaan afwijzen⁵⁶. Vanuit het volkskatholicisme kan de vraag gesteld worden naar het mogelijk samengaan van een volksliturgie en een ecclesiale liturgie. Maar dit is dan weer een andere kwestie.

Résumé

Le Synode de Pistoie (1786) est caractéristique pour l'esprit du Siècle des lumières. Il est en même temps un des résultats du jansénisme et du gallicanisme de l'époque, ce qui explique les réactions véhémentes qui ont amené à sa condamnation en 1794. Néanmoins on y trouve maintes propositions liturgiques intéressantes qui ne sont devenues réalité qu'après Vatican II. Le présent article examine la position de Pistoie et surtout de son inspirateur l'évêque Scipione de'Ricci quant aux dévotions populaires, à savoir surtout la dévotion du Sacré-Coeur, le chemin de la croix, la vénération des statues et des reliques. Ici surtout on rencontre les idées éclairées, le désir de libérer les gens de la religion obscure ou plutôt de la superstition du Moyen Age, le souci de rééducation. Mais plus était en cause: ces dévotions populaires furent organisées par les congrégations régulières, qui avaient ainsi les gens en leur pouvoir et, il faut le dire, profitaient de l'ignorance des croyants. De l'autre côté ces congrégations qui se référaient à l'exemption papale furent un obstacle pour Ricci en vue de diriger son diocèse dans son esprit gallicane-éclairé.

Dr. J. Lamberts, docent liturgiewetenschap en sacramentenleer aan de UTP te Heerlen.

Hombekerkouter 139
B 2930 Mechelen

56

Cf. de opmerkelijke omschakeling in het werk van Harvey Cox: H. COX, De stad van de mens. Het levenspatroon van de gesecculariseerde wereld in theologisch perspectief, Utrecht, 1967. ID., De verleiding van de Geest. Persoonlijke overdenkingen over gebruik en misbruik van de religie, Bilthoven, 1973.